

Лук'янова Л.Б. Безробіття як соціально-економічна проблема України та шляхи її вирішення // Теорія і практика професійної майстерності в умовах цілежиттєвого навчання: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во Рута, 2016. – С. 168-180.

Лук'янова Л.Б.

БЕЗРОБІТТЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПРОБЛЕМА УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ

Розвиток неперервної освіти, вагомість реалізації її досягнень на практиці загострили проблему освіти взагалі й дорослих зокрема. Наразі відбулася радикальна зміна поглядів щодо цього освітнього напрямку та його ролі на сучасному етапі розвитку суспільства. Таким чином, однією з основних вимог сучасності є здійснення суттєвих змін в освіті, створення нових пріоритетів навчання і виховання особистості протягом усього життя, які сприяли б формуванню готовності дорослої людини до свідомого, пролонгованого підвищення свого професійного рівня.

Ефективність навчання дорослих залежить від багатьох чинників, а саме: мотивації, рівня підготовленості, прагнення навчатися, підвищувати свій професійний рівень, а відтак вимагає різних підходів у реалізації цілей навчання. Зазвичай дорослі люди мають бажання вчитися, якщо бачать реальну потребу у цьому та можливість використати результати цього для поліпшення своєї діяльності. Як правило, дорослі активно беруть участь у процесі навчання, додаючи у навчальні ситуації власний досвід, життєві цінності та намагаються співвіднести або ж підпорядкувати перебіг навчання власним цілям і завданням.

Американський психолог К. Роджерс доводить, що доросла людина є ініціатором власного навчання й відповідальним та активним учасником цього процесу. Вчений сформулював психологічні особливості людей, що

створюють передумовами успішного навчання: людина за своєю природою має суттєвий потенціал до навчання; навчання може бути ефективним за умови актуальності його предмета і коли особистості людини (її "Я") нічого не загрожує; навчання охоплює усю особистість, а відтак спонукає до змін у самоорганізації й самоусвідомленні; переважна складова навчання досягається дією, за умови збереження відкритості досвіду; самокритика і самооцінка сприяють творчості, підвищенню незалежності й упевненості у собі.

Не можна обійти увагою й таку особливість навчання дорослої людини як наявність численних сімейних та соціальних обов'язків. Так само необхідно зважати й на те, що дорослі набувають нові знання і навички з різною швидкістю, а тому індивідуалізації навчання має належати провідна роль у навчальному процесі, так само як слід урахувувати необхідність підвищувати самооцінку та відчуття особистої гідності кожної людини.

Нині, коли одним з вирішальних чинників розвитку будь-якої економіки стає людський капітал, питання ефективного функціонування ринку праці, важливою ознакою якого є рівень безробіття у країні, набувають дедалі більшої актуальності. Протягом останніх десятиліть підходи до природи праці, зайнятості населення, причин виникнення безробіття, мотивації пошуків праці та інших аспектів неодноразово кардинально змінювалися.

Феномен безробіття – одна із найбільш гострих проблем, з якими стикається сучасне світове суспільство. У загальному сенсі безробіття – це соціально-економічне явище, за якого частина осіб не має змоги реалізувати своє право на працю та отримання заробітної плати (винагороди) як джерела існування [7] і стає "зайвою".

За визначенням Міжнародної організації праці (МОП) безробітні – це особи у віці 15-70 років (зареєстровані та незареєстровані в державній службі зайнятості), які одночасно задовольняють трьома умовам: не мали роботи (прибуткового заняття); активно шукали роботу або намагались організувати власну справу впродовж останніх 4-х тижнів; готові приступити до роботи впродовж двох найближчих тижнів [6].

Сьогодні близько 800 млн. осіб, тобто кожен третя працездатна людина у світі, не має роботи взагалі, або має сезонний чи випадковий заробіток. У звіті щодо ситуації на світовому ринку праці, підготовленому МОП, зазначається, що останнім часом ситуація лише погіршується і найближчими роками в середньому рівень безробіття досягне 10%. І буде зростати. Занепокоєння у міжнародних експертів викликає високий рівень безробіття серед молоді, який досягнув чергового максимуму – 13 % і налічує 81 млн. молодих людей, які не мають роботи.

Усі країни світу докладають багато зусиль для подолання безробіття, проте жодній ще не вдалося ліквідувати його повністю.

Вирішенням проблеми безробіття активно займаються вітчизняні вчені С. Бандура, І. Бондар, І. Давидова, Д. Богиня, Г. Волинський, В. Геєць, В. Герасимчук, О. Грішнова, С. Дзюба, С. Дорогунцов, С. Кузнєцова, Є. Лібанова, Ю. Маршавін, Я. Міклош, С. Мочерний, В. Скульська, А. Чухно, І. Моцін та ін. Про актуальність дослідження проблеми безробіття свідчать публікації та наукові дослідження провідних зарубіжних науковців. Окремі аспекти безробіття, причини його виникнення та шляхи регулювання досліджували Дж. Акерлоф, Л. Гроган, П. Дайамонд, Джекман, Дж.М. Кейнс, Т. Мальтус, К. Маркс, Д. Рікардо, А. Пігу, М.Фрідмен, А. Сміт, Д. Хікс та ін.

Відтак, актуальним постає аналіз основних проблем, причин, стану, динаміки та наслідків безробіття, а також визначення напрямів його подолання в Україні.

Безробіття є макроекономічною проблемою, притаманною практично кожному світовому суспільству. Воно є невід'ємною складовою ринкової економіки, одним з негативних наслідків самої природи ринку, результатом дії його головного закону – попиту і пропозиції. Чим нижчий рівень соціально-економічного розвитку країни, тим вищий рівень безробіття і навпаки. Емпіричним шляхом доведено, що 1% зростання безробіття скорочує ВВП на 2%.

Безробіття характеризується кількістю безробітних та рівнем безробіття (відношення кількості офіційно зареєстрованих безробітних до кількості працездатного

населення). Важливими критеріями вивчення структури безробіття як соціальної категорії є:

- стать (з виокремленням найменш захищеної категорії жінок);
- вік (з виокремленням молодіжного безробіття й безробіття осіб передпенсійного віку);
- соціально-професійні групи (робітники, інженерно-технічні працівники, вчителі, медперсонал, службовці тощо);
- рівень освіти;
- професійно-кваліфікаційні характеристики; рівень доходів і забезпеченості; причини й мотиви звільнення з роботи.

Вибірковий огляд стану безробіття в окремих зарубіжних країнах показав, що найменший рівень безробіття (2014 р.) було зафіксовано у Норвегії – 3,7% та Австрії – 4,9%, відносно невисокий у Німеччині 5,4%. Найвищі показники серед країн південної Європи зафіксовано у Греції та Іспанії – 26,6% та 26,8% відповідно, а також Португалії – 17,6% та Кіпрі – 15,1%. Середньостатистичний показник серед 27 країн ЄС становив 10,9%, отже Францію, яка має рівень безробіття 10,8% можна віднести саме до середньостатистичних країн. З пострадянських країн найкращий стан зайнятості населення в Естонії – 8,7% безробітних, а нещодавно прийнята до ЄС Хорватія має набагато вищий показник безробіття – 16,6% [2].

В Україні вперше на законодавчому рівні було визнано наявність безробіття у 1991 році з прийняттям Закону «Про зайнятість населення». Згідно з українським законодавством, безробітними вважаються люди працездатного віку, які втратили роботу з незалежних від них причин, не мають заробітку, а також ті громадяни, що виходять вперше на ринок праці, зареєстровані в центрах зайнятості, шукають роботу і здатні приступити до праці.

До безробітних, зареєстрованих в органи державної служби зайнятості, належать особи, які не мають і шукають роботу, в установленому порядку отримали офіційний статус безробітного в органах державної служби зайнятості [7].

У сучасних умовах економічної кризи сформувався не дуже сприятливий клімат на вітчизняному ринку праці. Якщо раніше безробіття існувало через об'єктивні причини формування ринкової економіки, а самі безробітні були необхідним ресурсом сфери зайнятості, то сьогодні кількість безробітних громадян працездатного віку зростає стрімкими темпами і набуває масового характеру, а відтак становить реальну загрозу для державного та суспільного добробуту. Причиною такого поширеного явища є тривала неефективність використання робочої сили у минулому і відсутність соціально-економічних чинників, які дають змогу людині застосовувати свої навички у продуктивній праці за пристойну плату в сучасних умовах.

Загалом на його формування впливає сукупність чинників, провідним з яких є такі:

структурні зрушення в економіці, зниження темпів економічного розвитку, науково-технічний прогрес, недосконале трудове законодавство, відставання якості робочої сили від потреб сучасної економіки;

дисбаланс між попитом і пропозицією робочої сили практично за всіма групами професій;

сезонні коливання виробництва, недостатній сукупний попит, інфляція, низький рівень професійної підготовки та перепідготовки, недостатній рівень програм зайнятості та демографічні процеси;

низький рівень підприємницької ініціативи громадян.

Вивчення динаміки безробіття в Україні показало, що з 2003 до 2008 їх кількість постійно знижувалася, але в зв'язку з економічною кризою 2009 р. знову почала зростати. Причому понад 40% серед безробітних становили особи віком від 15 до 29 років, кожен п'ятий безробітний – у віці від 40 до 49 років, кожен четвертий – від 30 до 39 років.

З 2010 до 2013 року відбувалося зменшення кількості безробітного населення як у віці 15–70 років, так і працездатного населення. Незначна позитивна динаміка попиту на робітників не пов'язана із зростанням економіки та створенням робочих місць і могла бути лише відображенням «сезонності» ринку праці.

Насправді позитивна тенденція рівня безробіття в Україні є далекою від реальності, оскільки існує багато

проблем щодо статистики безробіття в Україні, які не дозволяють об'єктивно оцінювати його реалії в Україні. Статистика не враховує часткову зайнятість, осіб, які втратили "надію на працю" і не стоять на обліку в службі зайнятості, тих, хто примусово знаходяться у відпустках з ініціативи адміністрації і вважаються зайнятими, на її похибку також впливає неправдива інформація з боку безробітних.

Окрім того велика кількість українців працюють без офіційного оформлення, тому майже неможливо перевірити тих, які задіяні в тіньовій економіці, хто отримує виплати по безробіттю, хто саме через відсутність роботи виїхали за кордон на заробітки. Не включено до складу безробітних селян, які живуть лише із присадибного господарства, тих мають тимчасові підробітки.

Значна частина населення нині перебуває в умовах вимушеної неповної зайнятості. Лише чисельність працюючих в режимі неповного робочого тижня (дня) перевищує 2 млн. осіб [11, с. 182].

На відміну від ЄС, в Україні існує значна кількість неофіційних безробітних, які не перебувають на обліку в центрах зайнятості, а, отже, не враховуються в офіційній статистиці, що також обумовлює викривлення даних щодо справжнього його масштабу.

До служби зайнятості звертаються за роботою менше 20 % фактичних безробітних. Українці, як і росіяни, часто працюють неповний робочий день і, як і молдаване, виїжджають на заробітки в сусідні країни. Це пов'язано з тим, що в Європі допомога по безробіттю становить не менше однієї тисячі євро і процес його отримання відносно простий. Водночас в Україні допомога не перевищує прожитковий мінімум (на який, об'єктивно, прожити неможливо), а для його оформлення, можна розпочинати через 91 день з дня звільнення, при цьому повинна бути дотримана умова взаємної згоди сторін (працівника та роботодавця). Тому більшість безробітних не хоче чекати більше трьох місяців й шукають роботу самостійно, часто за кордоном.

Отже, точна кількість незайнятих в Україні залишається невідомою через недосконалість системи їх підрахунку [3, с.

311]. Значне перевищення пропозиції робочої сили, яке існує сьогодні в Україні призводить до того, що зростає кількість "хронічного безробіття", тобто тих, хто не може отримати роботу більше ніж протягом одного року [4, с. 85].

Останнім часом проблема безробіття набуває загострення. Через велику кількість переселенців з Сходу України збільшилася кількість претендентів на кожну вакансію. Крім того, все більша кількість підприємств частково або повністю припиняють свою діяльність, що також призводить до звільнення персоналу та збільшення чисельності безробітних.

Зокрема, станом на 1 лютого 2015 р. було зареєстровано 524,4 тис. безробітних (проти 512,2 тис. у січні), з них 415,0 тис. осіб отримують допомогу по безробіттю. При цьому серед міського населення зареєстровано 305,8 тис. безробітних, а серед сільського – 218,6 тис. Згідно з даними Держстату, станом на 1 лютого 2016 року кількість безробітних становила 508,6 тисячі осіб. З них отримують допомогу по безробіттю 414,4 тисячі осіб [1].

Не може не хвилювати той факт, що нині в Україні не можуть знайти роботу не лише особи з низькою конкурентоспроможністю на ринку праці, але й особи з високим рівнем освіти та професійної підготовки [10]. Надзвичайно гострою сьогодні є проблема високої частки безробітних з вищою освітою в Україні.

Вища освіта в Україні перетворилась на бренд, через який у країні не вистачає людей із виробничими спеціальностями. А отже, знайти роботу випускникам ВНЗ із спеціальностями (юриста, економіста) вдвічі важче. Вирішення цієї ситуації, на думку Ю. Маршавіна, потребує розроблення ефективної системи прогнозування потреб ринку праці в працівниках у професійному розрізі; підвищення ефективності професійної орієнтації населення, перш за все – молоді та удосконалення професійної підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації населення [5].

Останнім часом, ситуація з молодіжною зайнятістю в Україні постійно загострюється, водночас питома вага молоді у загальній кількості безробітних досягла 30%. Молодь становить окрему частину ринку праці і розвивається не

так, як увесь ринок, з одного боку, вік сприяє високій мобільності, відкритості, а з іншого, молоді не вистачає відповідного досвіду, щоб бути конкурентоспроможною на ринку праці. Тому безробіття молоді є однією з найгостріших соціально-економічних проблем України.

Основними причинами зростання безробіття в Україні серед молоді є такі:

1) значна частина випускників ВНЗ не може конкурувати з більш досвідченими претендентами на робоче місце, що також свідчить про невідповідність рівня підготовки фахівців в Україні потребам виробництва;

2) під скорочення насамперед потрапляють працівники з меншим досвідом роботи, більшість із яких – молоді люди.

Серед найбільш вагомих негативних соціально-економічних наслідків, які спричинені відсутністю достатньої кількості робочих місць в Україні слід назвати: посилення соціальної напруги; зростання кількості психічних захворювань; посилення соціальної диференціації; загострення криміногенної ситуації; падіння трудової активності; скорочення податкових надходжень; зменшення ВНП; падіння життєвого рівня населення; зростання витрат на допомоги безробітним [9, с. 5].

Безпосередньою причиною трудових переміщень у кожному окремому випадку є невідповідність інтересів і вимог працівника конкретному робочому місцю, а на макроекономічному рівні – невідповідність між існуючим розподілом робочих місць і потребами моделі соціально-економічного розвитку.

Причинами виникнення безробіття є: міграція робочої сили (5 млн українців-заробітчан у країнах Заходу); спад економіки і відповідне скорочення сукупного попиту на робочу силу; структурні зрушення; обмежена кількість робочих місць; процеси приватизації та роздержавлення [11, с. 183].

Конкретизація причин незайнятості населення України, показала, що найбільш суттєву частку становить звільнення за власним бажанням, проте це бажання зазвичай пояснюється важкими умовами праці; нерегулярною чи взагалі відсутньою виплатою заробітної платою та ін.

Слід зазначити, що окрім соціально-економічних наслідків безробіття має надзвичайно тяжкі соціально-психологічні наслідки.

Зазвичай оцінюється лише економічний ефект безробіття, наприклад, реєструється кількість звільнених робітників або людей, які звернулися до центрів зайнятості, фіксується сума виплаченої допомоги по безробіттю та ін. Набагато складніше вимірювати соціально-психологічний ефект, який не піддається обрахункам. Так, М. Х. Бреннер, який понад тридцять років вивчав соціальні наслідки безробіття в США, встановив, що його збільшення в національних масштабах на 1% викликає зростання самогубств на 4,1%, пацієнтів у психіатричних закладах – на 3,4%, ув'язнених – на 4%, кількість убивств підвищується на 5,7%.

До негативних наслідків безробіття також можна віднести погіршення соціально-психологічного клімату в колективі, невизначеність в завтрашньому дні, втрату кваліфікації, невпевненість у власних силах та можливостях, безініціативність, збільшення стимулу до здійснення злочину, деградацію особистості (пияцтво, наркоманія тощо) [8].

Безробіття – це важкий іспит для усієї родини. Безробітні втрачають почуття власної гідності, почуваються винними перед своїми близькими, впадають у стан дезадаптації, що призводить до психічних розладів, самогубств, інших видів девіантної поведінки.

Всі ці чинники підштовхують безробітних до політичної активності: участі у демонстраціях і мітингах, інших акціях протесту. Отже у разі коли суттєво зростає кількість осіб, які упродовж тривалого часу шукають роботу і знаходяться у відчаї та здатні на будь-які вчинки, безробіття може становити загрозу національному розвитку та безпеці, бути головною причиною соціально-економічної дестабілізації. Саме тому це явище вважати як економічною, так і соціальною проблемою.

Отже, ураховуючи демографічну, соціально-економічну ситуацію, яка склалася в різних регіонах України, можна припустити, що як у найближчому, так і достатньо

віддаленому майбутньому проблема безробіття набуде ще більшого загострення.

Таким чином, сьогодні це питання є надзвичайно актуальним і потребує значної уваги з боку держави для врегулювання стабільності, визначення основних чинників та аналіз стану показників, які впливають на безробіття.

Серед багатьох пропозицій, які на думку науковців і практиків, могли би сприяти вирішенню цього питання, зупинимось на двох.

1. Складна політична, соціальна-економічна, демографічна ситуація в Україні, законодавча неурегульованість трудових і виробничих відносин між державою, роботодавцями та працівниками, падіння рівня життя, постійно зростаючий рівень безробіття, вимагають вирішення проблеми цивілізованим шляхом, зокрема, *вивчення узагальнення та адаптації надбань зарубіжного досвіду з виявленням можливостей використання його кращих ідей у вітчизняній економіці.*

2. Регулювання безробіття вимагає здійснення комплексу заходів активного (професійна підготовка; фінансова допомога безробітним, бажаним відкрити власну справу) і пасивного (фінансова допомога; програми дострокового виходу на пенсію) спрямування, які загалом мають на меті збереження у безробітних і незайнятих громадян мотивації до праці, сприяють її пошуку з подальшим працевлаштуванню. При їх одночасному застосуванні перевагу слід надавати заходам активного спрямування. Серед активних заходів до найбільш ефективними є, на нашу думку, *професійне навчання безробітних.*

Щодо першої пропозиції. Модель національного ринку формують системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації робітників; засобів регулювання трудових відносин тощо. У зв'язку з цим розрізняють три найбільш відомі моделі ринку праці:

1. *Патерналістська модель.* Система трудових відносин базується на так званому принципі "довічного найму", "довічної зайнятості", який передбачає гарантії зайнятості працівників на весь період трудової діяльності. Підприємець надає працівнику можливість довічної роботи

за умов дотримання норм поведінки до настання граничного віку (55-60 р.). Найбільш цілісно така модель реалізована в Японії, де стабільність кадрів є надзвичайно високою, а рівень безробіття (2–3 %) та плинності персоналу (2 %) низькими.

2. *Ліберальна модель.* Є найбільш динамічною, її сутність полягає у збереженні самовідповідальності людини, її самореалізації з мінімальною відповідальністю суспільства за особу. Робоча сила в цих країнах відрізняється високим рівнем мобільності (близько 10 % працюючих у США, зокрема, 20–40 % молоді, щорічно змінюють професію); при скороченні потреб у робочій силі роботодавці вдаються до звільнень, а не до переводу на режим неповної зайнятості; допомога по безробіттю сплачується не більше півроку, що спонукає особу шукати роботу. Притаманна США, Канаді, Австралії.

3. *Соціал-демократична модель.* Спирається на проведення активної політики на ринку праці. Зокрема, розробці заходів, спрямованих на забезпечення професійної підготовки й перенавчання безробітних, створення нових робочих місць; координації міграції населення і робочої сили, підтримка самозайнятості. Кошти вкладаються не на підтримку безробітних, а на підвищення конкурентоспроможності робочої сили на ринку праці. Еталоном моделі є ринок праці Швеції, а також Німеччини, Франції, Австрії, Фінляндії.

Саме ця модель є найбільш прийнятною для України.

Щодо другої пропозиції.

Загалом професійне навчання є засобом впливу на особистість, підвищення її впевненості у власних силах. Професійна підготовка безробітних спрямована на забезпечення професійної самореалізації особистості, здобуття нової професії чи спеціальності, формування поглиблених професійних знань, умінь, навичок і здатностей та подолання соціально-економічної, ситуаційно-рольової та інших видів дезадаптацій, викликаних втратою роботи.

Актуальність розвитку професійного навчання безробітних у системі Державної служби зайнятості України підтверджується зростанням кількості громадян, які потребують цієї послуги. У контексті основних положень про

соціально-педагогічні системи соціокультурний феномен «професійне навчання безробітних» має базуватись на сучасних ідеях, пов'язаних із освітою дорослих. Його успішність великою мірою залежить від його зорієнтованості на потреби потреб ринку праці та урахування особистісних прагнень і можливостей безробітної особи.

Результати аналізу дослідження (Київ, Запоріжжя та Запорізька обл.) показали, що понад 90% роботодавців промислово-підприємницької спільноти визнали перспективним запровадження дистанційного навчання працюючих та осіб за направленням державної служби зайнятості. Більшість (67%) керівників підприємств зазначили, що дана форма здатна забезпечити належну професійну якість, яка є основним критерієм відбору претендентів на робоче місце та зменшення витрат на перепідготовку та підвищення кваліфікації в середньому на 20-30% (за рахунок мінімізації відриву від виробництва, скорочення витрат на переїзд до місця навчання, зниження потреби у друкованих навчальних матеріалах тощо) [12, с.39-42].

Безробітні, які проходять професійну підготовку за направленням Державної служби зайнятості України як специфічна категорія слухачів, потребують урахування особливостей професійного навчання, провідними з яких є: стислі терміни навчання; практична спрямованість навчання; відсутність чітко окресленого виховного процесу.

Такий підхід зумовлено не лише їх віковими особливостями, наявністю певного професійного досвіду, а й тим, що вони знаходяться в процесі пошуку роботи. Останнє має значний вплив на емоційну, мотиваційну та поведінкову сфери таких громадян. Врахування цих чинників у процесі організації їх професійної підготовки зумовлює формування нових вимог до технологій, форм, методів і засобів навчання.

Отже, вирішення проблеми вітчизняного ринку праці загалом та проблеми безробіття, зокрема, мають відбуватися з урахуванням кращого зарубіжного досвіду. Однак його використання потребує коректності, виваженості, урахування соціально-економічних умов та вітчизняної ментальності

Література

1. Державний комітет статистики України Офіційний сайт державної служби статистики [Електронний ресурс] – Електронні текстові дані. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Динаміка та географія безробіття в Україні та ЄС [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>
3. Заярна Н.М. Вплив безробіття на суспільство та соціально-економічні наслідки / Н.М. Заярна А.Р., Севрюкова // Наук вісник НАТУ України. – 2011. – Вип.21.2. – С.309–313.
4. Лопатіна К.А. Стан та напрями ліквідації проблеми безробіття в Україні / К.А. Лопатіна // Управління розвитком. – 2011. – № 16 (113). – С. 85–86.
5. Маршавін Ю.М. Методологічні та прикладні засади визначення економічних втрат від професійного дисбалансу на ринку праці України / Ю.М. Маршавін // Ринок праці та зайнятість населення. – 2013. № 2. – С. 3–7.
6. Офіційний сайт міжнародної організації праці (МОП) [Електронний ресурс] – Електронні текстові дані. Режим доступу: DirectNews.org.ua/2012/04/bezrobittya-v-sviti.html
7. Про зайнятість населення: Закон України із змінами, внесеними згідно з Законом № 406-VII від 04.07.2013 р. Ст. 243. (Редакція станом на 01.01.2016). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>
8. Фатєєнко Н.В. Соціально-економічні наслідки безробіття // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – №8. – С.114–117.
9. Федоренко В.Г. Ринок праці в Україні та економічні тенденції в умовах світової економічної кризи // Економіка та держава. – 2009. – №1. – С. 4–5.
10. Черныш Т., Власенко О. Сутність та особливості довгострокового безробіття в Україні // Україна: аспекти праці. – 2006. – №3. – С.8–12
11. Чурилова О.А. Безробіття в Україні: причини, види, наслідки / О. А. Чурилова // Наукові доробки молоді – вирішенню проблем євроінтеграції: зб. наук. статей у 2 т. – х. – 2008. – № 12. – С. 182–184.
12. Капченко Л. М. Інформаційно-комунікаційна модель дистанційного професійного навчання безробітних / Л. М. Капченко // Ринок праці та зайнятість населення. – К. : ІПК ДСЗУ, 2014. – № 2(39). – С. 39–42.